

Skilnaðarráðgjöf

Rannsóknir um sjónarhorn félagsráðgjafa og þörf foreldra

Sigrún Júlíusdóttir og Íris Dögg Lárusdóttir

Sigrún Júlíusdóttir, PhD, prófessor við félagsráðgjafardeild HÍ

Íris Dögg Lárusdóttir, MA-nemi til starfsréttinda í félagsráðgjöf

Við skilnað foreldra þarf að ganga frá fjármálum og lögformlegum atriðum eins og forsjá barna, lögheimili þeirra og umgengni. Foreldrar skilja sem hjón en sinna áfram foreldrahlutverkum sínum í sameiningu (Ahrons, 1994; Emery, 2004; Sigrún Júlíusdóttir og Nanna K. Sigurðardóttir, 2000). Fjöl margar rannsóknir sýna að sé illa staðið að skilnaði eru börn fráskilinna foreldra líklegri til að glíma frekar við tilfinningaleg vandamál, námsörðugleika, félagsleg vandamál og áfengis- og vímuefnavanda en önnur. Samkvæmt þeim er það ekki skilnaðurinn sem slíkur sem hefur slæmar afleiðingar heldur ráða aðstæður, viðhorf og samskipti foreldranna miklu (Amato, 2000; Portnoy, 2008). Sömuleiðis er mikilvægt að talað sé við börnin um skilnaðinn og hlúð að þeim í skilnaðarferlinu (Maes, De Mol og Buysse, 2011). Þegar vel er haldið á málum einkennast samskipti foreldranna af samvinnu, og ákvarðanir um hagi barnanna er teknar með hagsmuni þeirra að leiðarljósi (Ahrons, 1994; Emery, 2004). Ein leið til að aðstoða foreldra við að lágmarka ósætti og átök er að *skilnaðarráðgjöf* standi þeim til boða. Í greininni er vikið að niðurstöðum rannsókna í því efni og eru m.a. niðurstöður tveggja nýrra íslenskra rannsókna um skilnað og ráðgjöf kynntar. Jafnframt er stutt umfjöllun um lagalegt umhverfi í skilnaðarmálum á Íslandi. Í ljósi niðurstaðna um stöðu skilnaðarráðgjafar hér á landi, bæði í lögum og framkvæmd, og ólíkra þarfa foreldra eru í lok greinar settar fram hugmyndir um skipan skilnaðarráðgjafar. Slíkt þjónusturóf spannar breitt bil frá almennum upplýsingum til ráðgjafar, sáttamiðlunar og ágreiningsúr-

lausnar, en ávallt þarf að huga að stöðu barna sem í hlut eiga.

Sjónarhorn félagsráðgjafar

Í sjónarhorni félagsráðgjafar á skilnaðarráðgjöf felst að líta á og meta þörfina fyrir ráðgjöf út frá hinum margvíslegu forsendum skilnaðarforeldra og barna þeirra ásamt því að taka mið af fjölmörgum innri og ytri áhrifaþáttum í skilnaðarferlinu. Til þess að mæta ólíkum þörfum foreldra þurfa margvísleg þjónustutilboð að vera til staðar. Í nágrannalöndum okkar hafa þjónustuúrræði verið þróuð til að styðja skilnaðarfjölskyldur í gegnum skilnaðarferlið og til að koma í veg fyrir deilur. Er vikið að þeim hér á eftir. Rannsóknir á heildarhópi skilnaðarforeldra sýna að áhrifaþættirnir eru félags-, fjölskyldu- og fjárhagsstaða, atvinna, menntun og persónulegt atgervi hvað snertir foreldraábyrgð og samskiptahæfni (Sigrún Júlíusdóttir og Sólveig Sigurðardóttir, 2013).

Íslenskar skilnaðarannsóknir

Á síðustu tveimur áratugum hafa verið unnar allmargar rannsóknir á sviði skilnaðarmála. Ein sú fyrsta var BFR-rannsóknin svokallaða, *Barnafjölskyldur. Samfélag – lífsgildi – mótun* (Sigrún Júlíusdóttir, Friðrik H. Jónsson, Nanna K. Sigurðardóttir, og Sigurður J. Grétarsson, 1995). Með henni var athygli beint að ólíkum fjölskyldugerðum og hagi barnafjölskyldna á Íslandi kannaðir, m.a. uppeldisaðstæður barna einstæðra foreldra. Meðal þess sem niðurstöður sýndu var að frekar sjaldgæft væri að einstaklingar leituðu ráðgjafar hjá fagfólki vegna erfiðleika.

Þegar barnalög nr. 20/1992 tóku gildi gafst foreldrum fyrst kostur á að fara sameiginlega með forsjá barna sinna eftir skilnað. Í kjölfar breytinganna framkvæmdu félagsráðgjafarnir Sigrún Júlíusdóttir og Nanna K. Sigurðardóttir (2000) framhaldsrannsókn, *Áfram foreldrar. Rannsókn um sameiginlega forsjá og velferð barna við skilnað foreldra*. Meðal þess sem fram kom var að um 54% svarenda höfðu fengið ráðgjöf, í flestum tilvikum almennar upplýsingar. Stærstur hluti fékk ráðgjöf hjá sýslumanni (43%) en einungis 5,6% fengu ráðgjöf hjá félagsráðgjafa. Um fjórðungur svar-

enda taldi þörfina fyrir ráðgjöf mikla eða frekar mikla, en um 74% töldu þörfina frekar litla eða alls enga. Talsverður munur var á svörum eftir aldri og þótti yngri svarendum í meira mæli þörf fyrir ráðgjöf.

Í rannsókn á reynslu af sameiginlegri forsjá sem meginreglu (Sigrún Júlíusdóttir og Jóhanna Rósa Arnardóttir, 2008) sögðust um 26% svarenda hafa fengið ráðgjöf fagaðila í tengslum við skilnaðinn. Stærstur hluti þeirra höfðu fengið ráðgjöf hjá sýslumanni, um 36%, en um 24% höfðu fengið ráðgjöf hjá félagsráðgjafa eða sálfræðingi. Um 46% töldu þörf á ráðgjöf við ákvarðanatöku, við framkvæmd skilnaðar og eftir skilnað. Athygli vakti að 94% töldu þörf á sértækri ráðgjöf fyrir stjúpfjölskyldur. Rannsókn á högum einstæðra foreldra í Reykjanesbæ sýndi að meiri hluti einstæðra foreldra, 73%, óska ráðgjafar í tengslum við skilnað og 92% stjúpforeldra (Sigrún Júlíusdóttir og Sólveig Sigurðardóttir, 2009). Þessi þörf er staðfest í fleiri íslenskum rannsóknum (Valgerður Halldórsdóttir, 2012).

Á árinu 2011 var rannsókn unnin á umfangi, ferli og félagslegum þáttum forsjármála fyrir héraðsdómstólum á Íslandi sem hluti meistaraverkefnis í félagsráðgjöf (Sigrún Júlíusdóttir, Helena Konráðsdóttir og Dögg Pálsdóttir, 2012). Greining gagna úr forsjármálum hjá öllum átta héraðsdómstólum landsins á tímabilinu 2006–2010 leiddi í ljós að í 217 tilfellum af 330 náðist sátt í málum (66%) og 113 málum lauk með dómi (34%). Framkvæmd var dýpri greining dómsmála hjá þremur stærstu dómstólunum á sama tímabili. Niðurstöður sýndu að um helmingur foreldra glímur við margvísleg samskipta- og persónuleg vandamál. Einnig kom í ljós að foreldrar sem eiga í deilum fyrir dómstólum nýta sér aðeins í takmörkuðum mæli sáttasamtöl hjá sýslumanni, lögbundna félagsþjónustu sveitafélaga eða ráðgjöf fagaðila á einkastofum.

Niðurstöður viðtalsrannsóknar við 16 fjölskyldur eftir skilnað sýna að helmingur foreldranna sóttu ráðgjöf í tengslum við skilnað. Reynsla af ráðgjöfinni var misjöfn, en góð úrvinnsla auðveldaði ákvörðun og að semja um skilmála. Enginn viðmælenda fékk ráðgjöf vegna upplýsinga til barna eða um líðan þeirra (Sigrún Júlíusdóttir og Sólveig Sigurðardóttir, 2013).

Tvær nýjar rannsóknir um skilnaðarráðgjöf – sýn foreldra og félagsráðgjafa

Rannsókn um þörf og reynslu skilnaðarforeldra

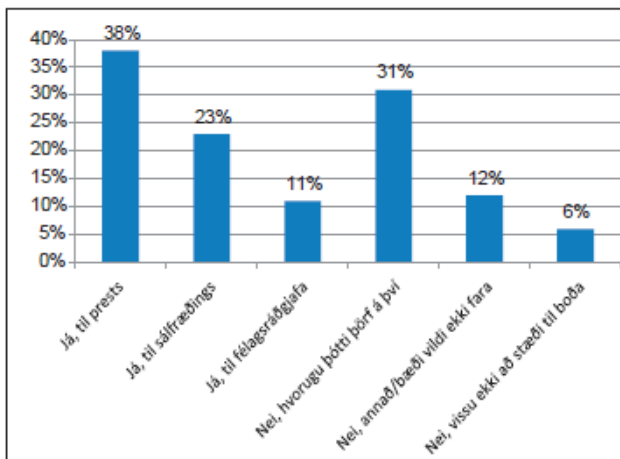
Rannsókn var unnin í samvinnu við Sýslumanninn í Reykjavík sumarið 2012 (Íris Dögg Lárusdóttir,

2012). Á grundvelli fyrri rannsókna um ráðgjöf til fráskilinna foreldra var spurt: *Hver er reynsla og viðhorf fráskilinna foreldra til ráðgjafar og hver er þörf skilnaðarforeldra fyrir ráðgjöf?* Rafrænn spurningarlisti (netkönnun) var sendur til foreldra sem gengu frá lögskilnaði eða sambúðarslitum hjá Sýslumanninum í Reykjavík árið 2009 en áður var hringt í alla einstaklinga í úrtakinu til að kynna rannsóknina og auka líkur á svörum. Af þeim 446 manns sem voru í úrtakinu var 174 manna brottfallshópur sem ekki náðist í þrátt fyrir ítrekaðar tilraunir. Alls náðist í 272 einstaklinga og af þeim gáfu 235 samþykki sitt. Alls bárust 175 gild svör, um 40% svarhlutfall. Gagnaúrvinnsla fór fram með tölvuforritinu SPSS. Við framsetningu niðurstaðna var einkum notuð lýsandi tölfræði í tölum og texta. Leyfi Persónuverndar fékkst fyrir aðgangi að upplýsingum og til úrvinnslu gagna samkvæmt ákvæðum um „vinnslu persónuupplýsinga um félagsleg vandamál manna eða önnur einkalífssatriði, s.s. hjónaskilnaði, samvistarslit, ættleiðingar og fóstursamninga“ (Persónuvernd, e.d.). Hugað var að trúnaði, siðferðilegum álitamálum og hvernig þátttakendur yrðu fyrir sem minnstum óþægindum vegna rannsóknar á viðkvæmu málefni (Sigurður Kristinsson, 2003).

Niðurstöður

Spurt var um hvort þátttakendur hefðu farið í skilnaðarráðgjöf fyrir eða við skilnaðarákvörðun, sjá mynd 1. Merkja skyldi við allt sem við átti, og þar sem sumir sóttu ráðgjöf hjá fleiri en einni fagstétt fer heildarprósentutalan yfir 100. Um helmingur svarenda hafði ekki farið í skilnaðarráðgjöf af ýmsum ástæðum. Af þeim sem fóru í ráðgjöf fyrir eða við ákvörðunartökuna fór stærsti hópurinn til prests og þar næst til sálfræðings. Fæstir fóru til félagsráðgjafa.

Við greiningu á ráðgjöf og deilum í tengslum við skilnað má sjá (tafla 1) að þeir sem fóru í ráðgjöf til fagaðila komu frekar úr hópi þeirra sem sögðust hafa átt í mjög eða nokkuð miklum deilum við fyrri-verandi maka í tengslum við skilnaðinn. Um helmingur þeirra sem átti ekki í deilum sótti ráðgjöf til fagaðila. Algengara er að foreldrum, sem áttu í litlum eða engum deilum, hafi ekki þótt þörf á því að fara í skilnaðarráðgjöf en þeim sem áttu í miklum deilum. Af þeim sem sóttu ekki skilnaðarráðgjöf vegna þess að annað eða báðir foreldrar vildu ekki fara, koma flestir úr hópi þeirra sem áttu í mjög eða nokkuð miklum deilum við skilnaðinn.

Mynd 1. Fóruð þið í skilnaðarráðgjöf fyrir/við skilnaðar-ákvörðun? (n=160)

	Mjög eða nokkuð mikiar deilir		Mjög eða nokkuð lítlar deilir		Engar deilir	
Fóru í ráðgjöf til fagaðila	42	61%	32	44%	11	52%
Ekkí þörf á ráðgjöf	11	16%	31	42%	8	38%
Ekkí vilji fyrir ráðgjöf	14	20%	4	5%	1	5%
Vissu ekki að ráðgjöf stæði til boða	2	3%	6	8%	1	5%
Alls	69	100%	73	100%	21	100%

Tafla 1. Ráðgjöf greind eftir eðli deilna (n=163)

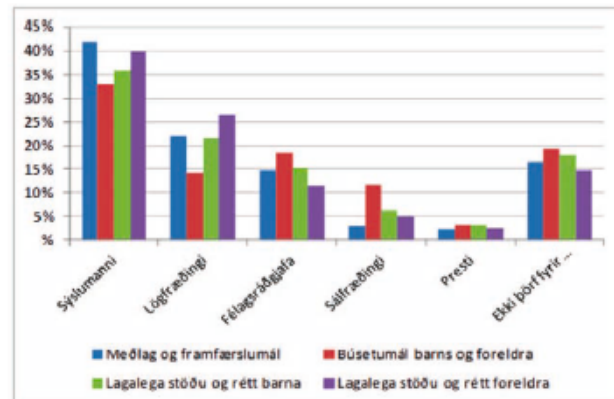
Foreldrarnir voru spurðir hvaðan þeir hefðu fengið upplýsingar eða ráðgjöf um ýmis atriði í tengslum við skilnaðinn. Niðurstöður sýna að upplýsingar eða ráðgjöf fengust í flestum tilfellum hjá sýslumanni. Það atriði sem sker sig úr er upplýsingar og ráðgjöf um samskipti við tengdaforeldra, en þess háttar ráðgjöf hafa foreldrarnir einkum fengið frá sálfræðingi eða prest. Algengt er að svarendur hafi ekki fengið upplýsingar eða ráðgjöf um þau atriði sem spurt var um (tafla 2).

Spurt var frá hverjum foreldrarnir hefðu viljað fá upplýsingar eða ráðgjöf í tengslum við skilnaðinn. Flestir hefðu viljað fá ráðgjöf frá sýslumanni, lög-

	Almennar upplýsingar	Samskipti og umgengi barnið/börnin varðandi	Meðlag og framfærslumál	Búsetumál barns og foreldra	Lagalega stöðu og rétt barna	Lagalega stöðu og rétt foreldra	Samskipti við tengdaforeldra
Sýslumanni	38%	36%	49%	41%	38%	42%	5%
Lögfræðingi	14%	12%	14%	10%	9%	14%	4%
Sálfræðingi	11%	11%	3%	4%	2%	2%	21%
Presti	13%	5%	1%	1%	1%	1%	14%
Félagsráðgjafa	5%	6%	5%	4%	4%	3%	4%
Fékk ekki þess háttar upplýsingar/ráðgjöf	19%	29%	30%	40%	45%	39%	52%
Alls	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

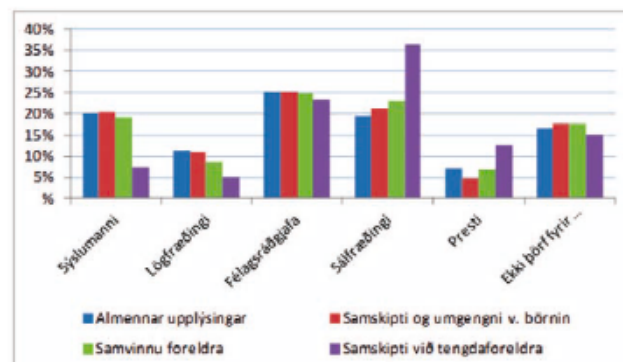
Tafla 2. Frá hverjum fékkstu eftirfarandi upplýsingar eða ráðgjöf í tengslum við skilnaðinn? (n=175)

manni eða félagsráðgjafa um fjármál eða lagaleg atriði. Á milli 15 og 20% töldu sig ekki þurfa á ráðgjöf að halda um slíkt eins og sjá má á mynd 2.

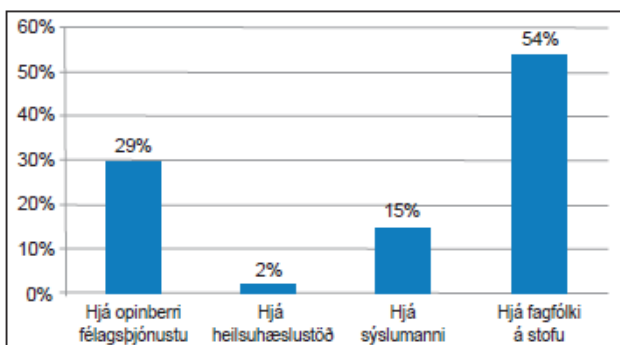
Mynd 2. Frá hverjum hefðir þú viljað fá upplýsingar eða ráðgjöf í tengslum við skilnaðinn? Lagaleg og fjárhagsleg atriði (n=175)

Þegar spurt var um atriði sem sneru að samskiptum og samvinnu, hefðu flestir hins vegar viljað fá upplýsingar eða ráðgjöf hjá félagsráðgjafa, sálfræðingi eða sýslumanni, sjá mynd 3. Aftur svara á milli 15 og 20% að þeir telji sig ekki hafa þurft á ráðgjöf að halda varðandi þessi atriði.

Mynd 3. Frá hverjum hefðir þú viljað fá upplýsingar og ráðgjöf í tengslum við skilnaðinn? Atriði tengd samvinnu og samskiptum (n=175)

Að lokum voru þátttakendur spurðir hvar þeim fyndist skilnaðarráðgjöf eiga að fara fram. Meirihluti svarenda taldi ráðgjöf eiga að fara fram hjá fagfólki á stofu, um þriðjungur vildi að hún færi fram hjá opinberri félagsþjónustu, en mun færri hjá sýslumanni eða heilsugæslustöð.

Mynd 4. Hvar, að þínu mati, á skilnaðarráðgjöf að fara fram? (n=163)

Af svörum þátttakenda í rannsókninni má sjá að stærstur hluti hefur fengið *upplýsingar og ráðgjöf* í tengslum við skilnaðinn hjá sýslumanni eða ekki hlotið neina ráðgjöf. Vilji þeirra er þó að sækja ráðgjöf vegna *samvinnu og samskipta* frekar til félagsráðgjafa og sálfræðinga. Jafnframt vilja þeir í mun meira mæli *sækja ráðgjöf* hjá fagfólki á stofu eða hjá opinberri félagsþjónustu en til sýslumanna.

Könnun á viðhorfi og reynslu félagsráðgjafa af skilnaðarráðgjöf

Niðurstöðurnar sem hér eru kynntar voru hluti af raf-rænni könnun Félagsráðgjafafélags Íslands í febrúar 2012. Með því að setja inn nokkrar spurningar um félagsráðgjöf og skilnaðarráðgjöf var ætlunin að fá fram upplýsingar um í hvaða mæli félagsráðgjafar sinna skilnaðarráðgjöf í reynd, hvort þeir álíta hana eiga að vera hluta af starfi sínu og hvort þeir telji sig hafa þekkingu og færni úr starfsréttindanámi sínu til að sinna skilnaðarráðgjöf. Forsenda þess að vilja afla þessarar vitneskju tengdist m.a. væntanlegri breytingu á barnalögum með lögum nr. 61/2012 og þá sérstaklega nýs ákvæðis í 12. grein um sáttameðferð. Jafnframt fengust hér fyrstu vísbendingar til grundvallar umfangsmeiri athugun á þekkingargrunni félagsráðgjafa og faglegri sýn á skilnaðarráðgjöf.

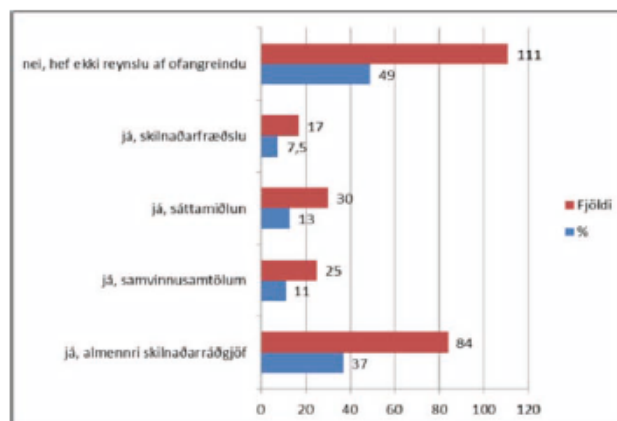
Gild svör voru 228 af 379, eða 60% svarhlutfall, en innra brottfall var umtalsvert. Hin slaka svörun gefur takmarkaða möguleika á nánari útreikningum á sértækari (bakgrunns)breytum.

Unnið var úr niðurstöðum á vormánuðum 2012

í samvinnu við Rannsóknastofnun í barna- og fjölskylduvernd. Bráðabirgðaniðurstöður voru kynntar á ráðstefnu um breytingar á barnalögum (Sigrún Júlíusdóttir, 2012).

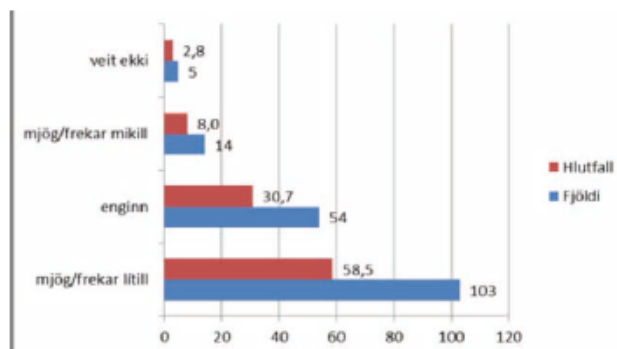
Niðurstöður

Þegar félagsráðgjafarnir voru spurðir að því hvort þeir hefðu sinnt skilnaðarráðgjöf svöruðu 84 af 228 að þeir hefðu sinnt almennri skilnaðarráðgjöf eða 37%, eins og sést á mynd 5. Meirihluti þeirra, 50 manns, starfa hjá sveitarfélögum, 19 hjá ríki og 14 við annað. Um 11% höfðu sinnt samvinnusamtölum, 13% sáttamiðlun og 7,5% skilnaðarfræðslu, en 111 félagsráðgjafar (49%) höfðu ekki sinnt skilnaðarráðgjöf (þar sem nefna mátti fleiri en eitt atriði er hlutfall svarenda alls yfir 100%).

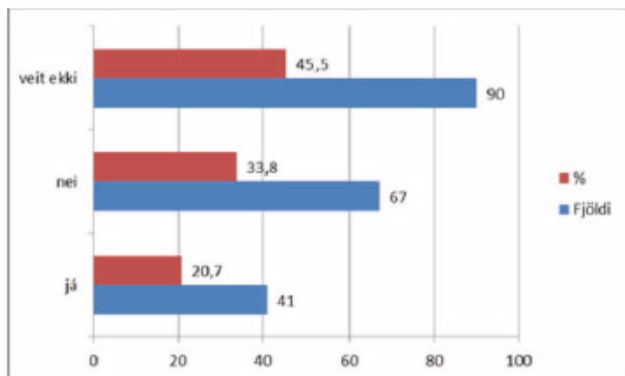
Mynd 5. Hefur þú sinnt skilnaðarráðgjöf? (n=228)

Á mynd 6 má sjá niðurstöður spurningarinnar „Hversu mikill/lítill hluti starfs þíns fer í skilnaðarráðgjöf?“. Af 176 félagsráðgjöfum sögðu 103, 58,5%, að skilnaðarráðgjöf væri frekar eða mjög lítill hluti af starfinu. Um 31% eða 54 sögðu skilnaðarráðgjöf engan hluta af starfi sínu. Um 8% eða 14 félagsráðgjafar sögðu skilnaðarráðgjöf vera frekar mikinn eða mjög mikinn hluta starfs þíns, en 5 einstaklingar merktu við *veit ekki* eða *á ekki við*.

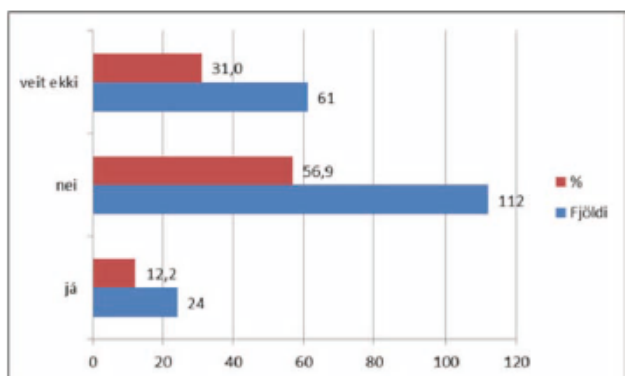
Mynd 6. Hversu mikill/lítill hluti starfs þíns fer í skilnaðarráðgjöf? (n=176)

Þegar spurt var að því hvort félagsráðgjafarnir teldu að þekking og færni í skilnaðarráðgjöf sé nægileg hjá félagsráðgjöfum merktu 90 einstaklingar við *veit ekki* eða *á ekki við*, eða um 45% heildarsvarenda. Eins og sjá má á mynd 7 töldu 34%, eða 67 félagsráðgjafar, þekkingu og færni í skilnaðarráðgjöf ekki vera nægilega hjá fagstéttinni, en um 21% eða 41 töldu þá þekkingu og færni nægilega.

Mynd 7. Telur þú að þekking og færni í skilnaðarráðgjöf sé nægileg hjá félagsráðgjöfum? (n=198)

Á mynd 8 má sjá svar við því hvort félagsráðgjafar telji að skilnaðarmál ættu að fá meira rými í starfi þeirra. Af 197 sem svöruðu þessar spurningu töldu 112 félagsráðgjafar (57%) að skilnaðarmál ættu ekki að fá meira rými í starfinu. Nokkur hluti, um 31% eða 61 félagsráðgjafi, vissi ekki hvort skilnaðarmál ættu að fá meira rými í starfinu eða fannst þessi spurning ekki eiga við. Aðeins 24 félagsráðgjafar, 12%, töldu að skilnaðarmál ættu að fá meira rými í starfi þeirra og störfuðu þeir nær allir hjá félagsþjónustu sveitarfélaga.

Mynd 8. Telur þú að skilnaðarmál ættu að fá meira rými í þínu starfi? (n=197)

Lagaákvæði um ráðgjöf í skilnaðarmálum

Í lögum um félagsþjónustu sveitarfélaga nr. 40/1991 segir skv. 16. gr. að félagsmálanefndir skulu bjóða upp á félagslega ráðgjöf og er markmið hennar að veita

upplýsingar og leiðbeiningar um félagsleg réttindamál annars vegar og stuðning vegna félagslegs og persónulegs vanda hins vegar. Í 17. gr. segir að félagsleg ráðgjöf taki m.a. til ráðgjafar á sviði fjármála, húsnæðismála, uppeldismála, skilnaðarmála, þar með talinna forsjár- og umgengnismála, ættleiðingarmála o.fl.

Í barnalögum nr. 76/2003 segir í 33. gr. að sýslumaður skuli „bjóða aðilum forsjár-, umgengnis- og dagsektarmála sérfræðiráðgjöf til að aðstoða þá við að finna lausn máls með tilliti til þess sem er barni fyrir bestu. Sá sem veitir ráðgjöf getur rætt við barn, sem mál varðar, telji hann það þjóna hagsmunum þess, enda séu forsjárforeldrar því samþykkir.“ Einnig kemur fram að sýslumaður getur látið hjá líða að bjóða sérfræðiráðgjöf ef hann telur hana ónauðsynlega eða tilgangslausa.

Með nýjum lögum nr. 61/2012, sem tóku gildi 1. janúar 2013, og lögum nr. 144/2012 urðu veigamiklar breytingar á barnalögunum frá 2003. Meðal helstu breytinga er ný grein, 33. gr. a, sem fjallar um sáttameðferð: „Áður en krafist er úrskurðar eða höfðað mál um forsjá, lögheimili, umgengni, dagsektir eða aðför er foreldrum skylt að leita sáttu samkvæmt þessari grein. Sýslumaður skal bjóða aðilum forsjár-, lögheimilis-, umgengnis-, dagsektar- og aðfararmála sáttameðferð en aðilar geta einnig leitað til annarra sem hafa sérfræðilþekkingu í sáttameðferð og mál-efnum barna.“ Hér er í fyrsta sinn kveðið á um ráðgjöf og sáttamiðlun í íslenskum lögum. Í febrúar 2013 gaf ráðherra út reglur um ráðgjöf og sáttameðferð samkvæmt 33. og 33. gr. a barnalaga nr. 76/2003 (Innanríkisráðuneyti, 2013).

Við nýja útfærslu á löggjöf um skilnaðarráðgjöf koma mörg atriði við sögu en einkum er það tvennt sem máli skiptir. Hið fyrra varðar fyrirbyggjandi þekkingu og forsendur fagstétta til að sinna þessari aðstoð. Hið síðara varðar hversu víðtækt eða þröngt skilgreind þessi þjónusta á að vera, m.a. út frá þörfum og óskum skilnaðarforeldra. Til grundvallar umræðu um þetta er gagnlegt að kynna hér til sögunnar hugmynd um samfellt þjónusturóf.

Líkan að samfelldu þjónusturófi

Með vísun í reynslu og skipan mála í nágrenna-löndum okkar, íslenskar rannsóknir (sbr. hér að framan) og löggjöf um ráðgjöf og sáttamiðlun má setja fram fjögurra þrepa þjónustulíkan að heildstæðri skilnaðarráðgjöf. Markmið allrar skilnaðarráðgjafar, á hverju þessara fjögurra stiga sem er, er að aðstoða foreldra og auka vitund þeirra um mikilvægi foreldrasamvinnu þar sem hagsmunir barnsins

eru í fyrirrúmi. Slíkt er til þess fallið að stuðla að sátt og fækka hlutfalli foreldra sem deila, en þannig má draga úr skaðsemi skilnaðar fyrir börn.

Samvinnusamtöl

Vitað er úr rannsóknum og klíniskri reynslu að langflestum „venjulegum“ foreldrum, eða um 80%, tekst að semja um skilnaðarskilmála og gera upp málin sín á milli í friðsemd án aðstoðar fagfólks (Sigrún Júlíusdóttir o.fl., 2012). Stundum koma þó upp hnökrar eða þörf á endurskoðun stuttu á eftir eða þegar frá líður. Þess vegna er mikilvægt og heppilegast að það sé skylda að *allir* skilnaðarforeldrar eigi kost á svokölluðum samvinnusamtölum. Í því felst mikilvæg forvörn, en með 1–2 samtölum má leiða foreldra í gegnum undirbúning og framkvæmd skilnaðar, tengt tilfinningalegu uppgjöri og sameiginlegri ákvörðun um skipan mála, með velferð barna að leiðarljósi (Sigrún Júlíusdóttir og Sólveig Sigurðardóttir, 2013). Óski foreldrar eftir því ætti að vera kostur á fjölskyldusamtali þar sem börnin eru með. Með því að setja ekki lok á eða afneita eðlilegum ágreiningi eða ólíkum þörfum, í byrjun eða síðar, má koma í veg fyrir togstreitu eða átök sem geta annars orðið erfið og haft neikvæð áhrif á líðan og aðstæður barnanna. Það þjónar hagsmunum bæði foreldra og barna að fara í gegnum slíka úrvinnslu með aðstoð fjölskylduráðgjafa sem er sérfræðingur í skilnaðarmálum og með þjálfun og reynslu af fjölskyldumeðferð- og fræðslu. Í samvinnusamtölum reynir oft á að miðla niðurstöðum rannsókna og aðstoða foreldra við að undirbyggja val sitt og treysta samkomulag á grundvelli þekkingar, eigin óska og skilnings á þörfum barnanna.

Sáttamiðlun

Annar hópur eru foreldrar sem greinir raunverulega á um álit á því hvað sé málefnalega heppilegast og hafa óskir sem stangast á um skipan mála, oft vegna persónu- og fjölskylduadstæðna og/eða vegna starfs. Þessi hópur þarf á sérhæfðri sáttamiðlun (e. *mediation*) að halda. Best fer á að hana veiti fjölskylduráðgjafi sem er oft líka lögfræðimenntaður og/eða hefur þjálfun sem sáttamiðlari, með færni til að beita samningatækni út frá skýru markmiði um bestu mögulega niðurstöðu fyrir hagsmuni og velferð foreldra og barna. Samtalið miðast hér við að hjálpa foreldrunum til að ná sameiginlegri niðurstöðu þar sem báðir vinna og báðir láta að einhverju leyti af sínum eigin óskum. Viðtölin þurfa oftast að vera 3–5. Sá hópur sem þarf á þessari aðstoð að halda er að jafnaði um 10–15% skilnaðarmála.

Ágreiningsúrlausn

Þriðji hópurinn eru foreldrar sem deila hart og ágreiningurinn tengist fyrst og fremst ónunnum tilfinningalegum átökum, vonbrigðum, samkeppni og persónulegri ósátt annars eða beggja við skilnaðinn og samskiptin þeirra á milli. Þeir byrja oft á því að fara með ágreining sinn fyrir dómstóla en með skilvirkri aðstoð má oftast en ekki stöðva það ferli (Sigrún Júlíusdóttir og Sólveig Sigurðardóttir, 2013). Hér er vandinn í raun ekki alfarið af málefnalegum toga heldur tilfinningalegum ásamt persónuleikatengdum flækjum. Stundum fara þessi mál fyrir dóm en sátt næst fyrir tilstuðlan sáttamiðlunar, tilfinningalegrar úrvinnslu og leiðsagnar. Þessi hópur þarf á því að halda að reyndur fjölskylduráðgjafi fari í gegnum tilfinningalegu atriðin, hjálpi foreldrunum við að aðgreina persónulegar tilfinningar, samskipti við fyrri-verandi maka og hagsmuni barnsins í skilnaðaruppgjörinu. Stýring og bein leiðsögn er gildur þáttur í tengslum við þessa úrvinnslu. Oft þarf jafnframt að vinna með aðilunum hvorum í sínu lagi og stundum þarf hér fleiri en fimm viðtöl. Ágreiningsúrlausn veitir fjölskylduráðgjafi sem jafnframt hefur þjálfun sem sáttamiðlari. Sá hópur sem þarf á slíkri aðstoð að halda er að jafnaði um 5–10% skilnaðarmála.

Dómsátt eða dómsúrskurður

Örlítill hópur, að jafnaði innan við 5% skilnaðarmála, fær að lokum meðferð fyrir dómi. Hluti af þeim tilheyrir ágreiningshópnum hér að ofan sem þá hefur ekki tekist að ná sátt. Þeim hópi til viðbótar kemur lítill hópur foreldra sem á við alvarlegar persónuleikaraskanir að stríða, neysluvanda eða ofbeldi, stundum allt í senn. Oftast hafa mál þeirra komið til kasta barnaverndar. Sá foreldrahópur er oft ekki fær um að fara með forsjá barna sinna og þarf sjálfur á aðstoð á halda, eða fer með forsjá barns undir eftirliti/með aðstoð félagsráðgjafa eða annarra fjölskylduráðgjafa sem eru sérfræðingar í barnavernd (Sigrún Júlíusdóttir o.fl., 2012).

Lokaorð

Niðurstöður íslenskra rannsókna benda til þess að það sé vaxandi vilji foreldra að leita sér aðstoðar fagaðila í tengslum við skilnað. Nú fá flestir foreldrar almenna ráðgjöf hjá sýslumanni um helstu þætti skilnaðaruppgjörs. Óskir eru hins vegar um að sækja ráðgjöf í ríkari mæli til annarra sérfræðinga þegar kemur að atriðum um samskipti, samvinnu og almennar upplýsingar.

Skilnaðarráðgjöf er almennt frekar eða mjög lítil, eða jafnvel ekki hluti af störfum félagsráðgjafa í Félagsráðgjafafélagi Íslands og telur stærstur hluti að skilnaðarmál ættu ekki að fá meira rými í sínu starfi.

Erlendar rannsóknir og reynsla, einkum á Norðurlöndum, sýna að félagsráðgjafar, sálfræðingar og fjölskylduráðgjafar eru þeir fagaðilar sem hafa þá þekkingu sem þarf til að sinna skilnaðarráðgjöf. Best reynsla er af því að þeir, sem vinna með foreldrum í hvað hörðustum deilum sín á milli, séu bæði löglærðir í sifjarétti og í sáttamiðlun (Emery, 2004; Hydén og Hydén, 2002).

Hér hefur verið reynt að draga saman fyrirbyggjandi þekkingu um þörf fyrir skilnaðarráðgjöf og sett fram hugmynd að þjónustulíkani sem vænst er til að geti komið að gagni við þróun þjónustu við skilnaðarforeldra og börn þeirra. Af niðurstöðum kannananna tveggja að dæma sem fjallað var um í greininni virðist verulegra úrbóta þörf hvað við kemur þeirri skilnaðarráðgjöf sem foreldrum stendur til boða. Einnig er augljóslega þörf á áherslubreytingum í námi og störfum félagsráðgjafa til að koma til móts við óskir og þarfir skilnaðarforeldra. Er það verðugt rannsóknarefni að kanna nánar hvað liggur að baki svörum félagsráðgjafa um að þeir hafi takmarkaða þekkingu til að sinna skilnaðarráðgjöf og að hún sé jafnvel ekki á fagsviði þeirra.

Heimildir

- Ahrons, C.R. (1994). *The good divorce: Keeping your family together when your marriage comes apart*. New York: HarperCollins Publishers.
- Amato, P.R. (2000). The consequences of divorce for adults and children [rafræn útgáfa]. *Journal of Marriage and the Family*, 62(4), 1269–1287.
- Barnalög nr. 20/1992.
- Barnalög nr. 76/2003.
- Emery, R.E. (2004). *The truth about children and divorce: Dealing with the emotions so you and your children can thrive*. New York: Plume.
- Hydén, M. og Hydén, L.-C. (2002). *Samtal om den nya familjen och det eviga föräldraskapet*. Stockholm: Natur och kultur.
- Innanríkisráðuneyti. (2013). *Reglur um sáttamedferð*. Sótt 13. mars 2013 á <http://www.innanrikisraduneyti.is/media/frettir-2013/Reglur-um-sattamedferd.pdf>.
- Íris Dögg Lárusdóttir. (2012). *Skilnaðarráðgjöf: Reynsla og þörf skilnaðarforeldra*. Óbirt MA-ritgerð. Háskóli Íslands, Félagsráðgjafardeild.
- Lög um breytingu á barnalögum, nr. 76/2003, með síðari breytingum (forsjá og umgengni) nr. 61/2012.
- Lög um breytingu á lögum nr. 61/2012, um breytingu á barnalögum, nr. 76/2003, með síðari breytingum (frestun gildistöku o.fl.) nr. 144/2012.

Lög um félagsþjónustu sveitarfélaga nr. 40/1991.

- Maes, S.D.J., De Mol, J. og Buysse, A. (2011). Children's experiences and meaning construction on parental divorce: A focus group study. *Childhood*, 19(2), 266–279.
- Persónuvernd. (e.d.). *Leyfisskylda vinnsla persónuupplýsinga*. Sótt 15. mars 2013 á <http://www.personuvernd.is/umsoknir-og-eydblod/um-leyfisskylda-vinnslu/>.
- Portnoy, S.M. (2008). The psychology of divorce: A lawyer's primer. Part 2: The effects of divorce on children. *American Journal of Family Law*, 21, 126–134.
- Sigrún Júlíusdóttir. (2012). Skilnaðarráðgjöf – ólíkar þarfir foreldra. Ráðstefna RBF og RÁS. *Hvað er nýtt – hvað er framundan? Breytingar á barnalögum, undirbúningur gildistöku og framkvæmd laganna*. Háskóli Íslands, 8. nóvember.
- Sigrún Júlíusdóttir, Helena Konráðsdóttir og Dögg Pálsdóttir. (2012). Foreldrar í forsjárdeilu: Rannsókn á umfangi, ferli og félagslegum þáttum forsjármála fyrir héradsdómstólum á Íslandi. *Tímarit lögfræðinga*, 62(3), 285–318.
- Sigrún Júlíusdóttir og Jóhanna Rósa Arnardóttir. (2008). Sameiginleg forsjá sem meginregla og íhlutun stjórnvalda: Rannsókn um sjónarhorn foreldra. *Tímarit lögfræðinga*, 58(4), 465–495.
- Sigrún Júlíusdóttir og Nanna K. Sigurðardóttir. (2000). *Afram foreldrar: Rannsókn um sameiginlega forsjá og velferð barna við skilnað foreldra*. Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Sigrún Júlíusdóttir (ritstj.). (1995). Friðrik H. Jónsson, Nanna K. Sigurðardóttir og Sigurður J. Grétarsson. *Barnafjölskyldur: Samfélag – Lífsgildi – Mótun*. Reykjavík: Félagsmálaráðuneytið.
- Sigrún Júlíusdóttir og Sólveig Sigurðardóttir. (2009). *Félagsleg skilyrði og lífsgæði: Rannsókn á högum einstæðra foreldra á Ásbrú/Keili í Reykjanesbæ*. Reykjavík: Rannsóknarstofnun í barna- og fjölskylduvernd (RBF) og Félagsráðgjafardeild Háskóla Íslands.
- Sigrún Júlíusdóttir og Sólveig Sigurðardóttir. (2013). *Eftir skilnað: Um foreldrasamstarf og kynslóðatengsl*. Reykjavík: Háskólaútgáfan og Rannsóknarstofnun í barna- og fjölskylduvernd.
- Sigurður Kristinsson. (2003). Síðfræði rannsókna og síðanefndir. Í Sigurður Halldórsdóttir og Kristján Kristjánsson (ritstj.), *Handbók í aðferðafræði og rannsóknum í heilbrigðisvísindum* (bls. 161–180). Akureyri: Háskólinn á Akureyri.
- Valgerður Halldórsdóttir. (2012). *Hver er í fjölskyldunni? Skilnaður – stjúp tengsl*. Reykjavík: Forlagið.